

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut ekonomických studií

Jana Tůmová

Etika a ekonomie

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Jana Tůmová**

Vedoucí práce: **prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

TŮMOVÁ, Jana. *Etika a ekonomie*. Praha, 2013. 48 s. Bakalářská práce.
Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut ekonomických studií.
Vedoucí práce prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.

Abstrakt

Bakalářská práce *Etika a ekonomie* pojednává o dvou dílech otce zakladatele ekonomické vědy Adama Smithe: *Bohatství národů* a *Teorie mravních citů*. Zkoumání ekonomie a etiky se v současné době zdá velmi vzdálené, avšak nebylo tomu tak pokaždé. Adam Smith dokázal oba obory představit takovým způsobem, že ukazují jejich vzájemnou provázanost.

Sympatie jako vrozený lidský cit je základem pro mravní soud, kterým schvalujeme nebo neschvalujeme jednání druhých. Sami se snažíme, aby soudy ostatních nad naším jednáním byly co nejpříznivější, proto dodržujeme jistá obecná pravidla. Jen pod podmínkou jejich dodržování a při respektování spravedlnosti může fungovat ekonomická aktivita. V opačném případě, například při nedostatku důvěry, by se lidská společnost rozpadla na prach.

Klíčová slova

Smith, vlastní zájem, etika, sympatie

Abstract

Bachelor thesis called *Ethics and Economics* deals with two masterpieces of the founder of economic science, Adam Smith, *The Wealth of Nations* and *The Theory of Moral Sentiments*. Research in fields of economy and ethics seems to be very distinctive nowadays, however it has not been the same case during the past. Nevertheless, Adam Smith was able to present both fields as interdependent.

Sympathy as innate human emotion is the foundation for moral judgment by which we approve or disapprove actions of others. We also try to gain as favorable judgment of others as possible. In order to do so we follow some general rules. Only if people respect such rules and the justice can trigger any economic activity. Otherwise, for example in case of the lackness of trust between individuals, the human society might collapse.

Keywords

Smith, self-interest, ethics, sympathy

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, použila pouze uvedené prameny a literaturu. Prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne, 17. května 2013

Podpis studenta

Poděkování

Mé poděkování patří Prof. Ing. Lubomíru Mlčochovi CSc. za pomoc při psaní této práce, především za trpělivost a cenné připomínky.

Obsah

Teze Bakalářské práce	ix
1 Úvod	1
1.1 Dva kořeny ekonomie	2
1.2 Základní zdroje	4
2 Život Adama Smithe	5
2.1 Předchůdci Adama Smithe	5
2.1.1 Stoikové	6
2.1.2 Shaftesbury a Hutcheson	7
2.1.3 Hume	9
2.2 Historický kontext	10
2.3 Život Adama Smithe	11
2.4 Metoda psaní	13
3 Teorie mravních citů	14
3.1 Obecný popis díla	14
3.2 O sympatii	16
3.3 O nestranném pozorovateli	18
3.4 O sebelásce	21
3.5 Shrnutí Kapitoly 3	22

4	Bohatství národů	23
4.1	Obecný popis díla	24
4.2	O dělbě práce	25
4.3	O systému školství	27
4.4	O řádu ve společnosti	29
4.5	O vlastním zájmu	32
4.6	Shrnutí Kapitoly 4	36
5	Porovnání	37
5.1	Pyramidový systém	38
5.2	O důvěře	40
5.3	Vlastní zájem	42
5.4	Shrnutí Kapitoly 5	43
6	Závěr	44

Teze Bakalářské práce

Vypracoval	Jana Tůmová
Vedoucí práce	prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.
Téma	Etika a ekonomie

Ohnisko zájmu ekonomie se za poslední desetiletí velice vzdálilo zkoumání problematiky etiky a obecně morálních zásad v jednání ekonomických aktérů. Navzdory tomuto přesvědčení je spojení ekonomie a etiky velmi těsné, ba ekonomie se v určité chvíli odštěpila jako samostatný obor od etiky. Tato práce bude zkoumat propojení ekonomie a etiky na příkladu na klíčových dílech „otce zakladatele“ ekonomie, Adama Smithe, a to na spisech Pojednání o podstatě a původu bohatství národů a Teorie mravních citů. Díla budou představena jako kompaktní a na sebe navazující celek.

Tato práce by měla upozornit na absenci morálních omezení v rámci ekonomické teorie. Následky neetického jednání, jednání, které se primárně soustředí uje jen na vlastní, zejména monetární, zájem, mohou být ničující pro celou společnost a pro by se ekonomie jako věda zabývající se lidským jednáním měla více zabývat i těmito normativním tématům.

Hlavní literatura

1. SMITH, A. (2001): "Pojednání o podstatě a původu bohatství národů." *Liberální institut*
2. SMITH, A. (2005): "Teorie mravních citů." *Liberální institut*
3. SEN, A. (2002): "Etika a ekonomie." *Vyšehrad*
4. SEDLÁČEK, T. (2001): "On the Morals of an Economic Man." *Diplomová práce, Univerzita Karlova.*

Podpis

Vedoucí práce

Kapitola 1

Úvod

Záměrem této práce je přiblížit čtenáři pohled na dvě důležitá díla filosofa a ekonomu Adama Smithe: *Teorie mravních citů* a *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* a představit je jako koherentní, navzájem si neodporující díla s velkým vlivem na historii ekonomického myšlení, stejně tak jako na možný zdroj nových myšlenek pro aktuální problémy.

V současné době se ekonomie a obecně světové hospodářství nachází v krizi. Dosavadní teorie již vyčerpaly své možnosti. Příkladem mohou být téměř nulové úrokové sazby centrálních bank, kterými se centrální bankéři pokoušejí zvrátit nepříznivý ekonomický vývoj. Výsledky měnových nástrojů se však nedostavují. Krize je velice bolestivou a nevyhnutelnou částí hospodářského procesu, je však možné si díky ní uvědomit limity ekonomiky, limity doposud používaných teoretických modelů, cíle a omezené možnosti společnosti. Krize je také skvělou příležitostí pro „Schumpeterovu“ kreativní destrukci. V době krize nemusí docházet jen k zániku neziskových podniků, ale i ekonomických teorií. Krize, nejen v ekonomii a ekonomikách, jsou důležitým hnacím aspektem změny stávajících, často rigidních poměrů.

Jednou z možností, jak se pokusit současnou situaci vyřešit, je zkusit se vrátit

k samotným základům ekonomie. Zjistit, na jakých základech se po celá desetiletí a staletí stavělo, a zda se v průběhu let na důležité základní stavební kameny zbytečně nezapomnělo. K nejznámějším „otcům zakladatelům“ ekonomie jako vědy se vedle Thomase Roberta Malthuse, Davida Ricarda a dalších řadí právě Adam Smith a jeho opus magnum *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* v českém překladu uváděný jako *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Dílo se při prvním vydání v roce 1776 setkalo s velkým úspěchem a jeho věhlas přetrvává do dnešních dnů.

Joseph Alois Schumpeter označil Smithe za jednoho z nejslavnějších ekonomů a *Bohatství národů* nejen jako nejúspěšnější ekonomickou publikaci, ale pokud pomí-
neme Darwinovo dílo *O původu druhů* (*Origin of Species*), také jako nejúspěšnější vědeckou knihu, která kdy byla napsána (Schumpeter, 1987, s. 176). Nedílnou součástí Smithova odkazu je též, v současnosti neprávem opomíjené, dílo *Teorie mravních citů*, poprvé vydané v roce 1759.

1.1 Dva kořeny ekonomie

Historie ekonomického myšlení existuje od nepaměti. Již ve starověké literatuře můžeme najít nesčetné množství pasáží, které se zabývají ekonomickým rozhodováním. Ze starověkých myslitelů můžeme jmenovat například Aristotela, jenž v úvodu *Etiky Nikomachovy* vztahuje předmět ekonomie k lidským cílům a poukazuje na to, že se zabývá bohatstvím. Nejvyšší nauku pro něj však představuje politika, která by měla využívat ostatní nauky k tomu, aby mohlo být dosaženo lidského dobra (Sen, 2002, s. 14–15).

Sen (2002) v knize *Ekonomie a etika* uvádí dva kořeny ekonomie: „filosofický“ a „inženýrský“. „Filosofická“ část ekonomického myšlení, představovaná například Aristotelem nebo Tomášem Akvinským, se dle Sena (2002, s. 15–18)

zabývá dvěma hlavními otázkami. Zaprvé je to problém lidské motivace, který se pojí k širší etické otázce „jak by měl člověk žít?“. Sen netvrdí, že lidé budou jednat takovým způsobem, který si budou moci plně mravně zdůvodnit. Znamená to pouze, že etické úvahy mají v lidském rozhodování nemalou roli a nemohou být v analýze lidského chování opomenuty. Zadruhé se tento kořen ekonomie zabývá posuzováním společenské prospěšnosti.

Druhý kořen ekonomie představuje tzv. „inženýrský“ přístup charakteristický „logistickými“ cíly. Ty jsou v něm jasně dané a předmětem zkoumání je nalézt způsob, jak jich co nejlépe dosáhnout. Motivace jedince zároveň vychází z jednoduchých a snadno rozpoznatelných pohnutek. Etické otázky v rámci tohoto oboru nejsou diskutovány. V moderní ekonomii výrazně převyšuje tento druhý, „inženýrský“ přístup, na ten etický jako kdyby nezbylo místo ani čas.

Účelem této práce není vyvrátit důležitost „inženýrského“ přístupu. Tento směr ekonomie se zasloužil o řadu úspěchů a vysvětlil mnoho ekonomických jevů. Je to však navzdory tomu, že zapomněl na svůj druhý zdroj zkoumání. Lidé nejednají podle šablony, na jejich rozhodování má vliv mnoho vnějších a vnitřních faktorů, podle kterých formují svá rozhodnutí. Pro lepší pochopení, jak ve společnosti funguje ekonomický systém, je nutné přihlédnout i k etické stránce člověka.

Základním cíle této práce je dokázat, jak Adam Smith dosáhl rovnováhy mezi etickým přístupem, který je patrný zejména v *Teorii mravních citů*, a spíše inženýrským přístupem v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Stejně jako je tomu u dvou kořenů ekonomické vědy, je možné zkoumat tato díla odděleně, leč neznalost *Teorie mravních citů* značně omezuje pochopení *Bohatství národů* ve vztahu ke genezi spontánního řádu. V návaznosti na tuto problematiku práce nastiňuje, jak jsou morální pravidla v rámci ekonomického myšlení důležitá a jakým způsobem na sebe etika a ekonomické myšlení působí.

Adam Smith v *Teorii mravních citů* nejdříve prezentuje svoji teorii a až v po-

slední, sedmé části představuje ostatní školy morální filosofie, které ovlivnily jeho učení. Tato práce jde v opačném sledu, je tedy strukturována následovně: Kapitola 2 je úvodem do historického kontextu, ve kterém Adam Smith psal svá díla. Kapitola 3 se zabývá prvním významným textem Adama Smithe *Teorie mravních citů*, tedy se jednotlivými otázkami ve vztahu etiky a vlastního zájmu. Kapitola 4 věnuje pozornost snad nejznámější ekonomické knize *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Kapitola 5 se soustředí na to, jakým způsobem na sebe obě výše zmíněná díla navazují a jak se myšlenky v nich obsažené prolínají a doplňují. Kapitola 6 shrnuje zkoumání celé práce.

1.2 Základní zdroje

Tato práce je založena na moderních překladech Liberálního institutu. V případě *Teorie mravních citů* se jedná o vydání z roku 2005, které vychází z anglického originálu: Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith, Oxford: Clarendon Press, 1976. Pokud jde o *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* jedná se o překlad z roku 2001 z anglického 6. vydání *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Methuen & Co.,Ltd.,London 1950.

Kapitola 2

Život Adama Smithe

Schumpeter (1987, s. 176, 179) v *Historii ekonomické analýzy (History of Economic Analysis)* sice označuje Smithe za nejúspěšnějšího ekonoma, přesto tvrdí, že *Bohatství národů* neobsahuje jedinou „analytickou“ myšlenku, princip nebo metodu, která by již v roce 1776 nebyla vyřčena. Je tedy více než nutné se nejdříve zaměřit na myšlenkové proudy, které Adama Smithe ovlivnily.

2.1 Předchůdci Adama Smithe

Ján Pavlík (2005, s. 398–421) v doslovu *Teorie mravních citů* uvádí tři základní myšlenkové proudy, které formovaly Smithovu morální filozofii. Jsou jimi: antický směr stoicismus, směr reprezentovaný anglickým filosofem Earlem of Shaftesbury a skotským morálním filosofem Francisem Hutchesonem a myšlení filosofa Davida Huma. Teorie všech jmenovaných se zabývají původem a povahou mravních citů a výrazně působily na Smithovo dílo. Sám Adam Smith přiznává, že téměř všechny se kryjí s tou či onou částí jeho vlastní teorie (Smith, 2005, s. 281).

2.1.1 Stoikové

Filosofický proud založený Zénónem z Kitia na Kypru (340-260 př. Kr.) zvaný stoicismus je všeobecně známý pro tzv. „stoické“ zdatnosti (ctnosti) odvahy, pevnosti a věrnosti povinnostem. Mezi nejznámější představitele můžeme počítat římského filosofa Senecu nebo císaře Marca Aurelia, který sepsal dílo s názvem *Hovory k sobě* obsahující základy stoického učení (Störing, 2007, s. 146).

Stoikové se soustředí na jedince nikoli jako na separovanou jednotku, ale jako na občana světa, člena společenství přírody, který by měl být ochotný obětovat svůj vlastní zájem ve prospěch společenství. Vychází tedy ze zkoumání jednotlivého, ze zkušeností čímž se řadí mezi empiriky. Snaží se popsat řád světa, který nazývají božskou zákonitostí. Tu může poznat a vědomě se jí řídit jen bytost rozumná, tedy člověk. Soulad s přírodní zákonitostí je klíčovým motivem stoické etiky a představuje jedinou ctnost a blaženost člověka, je jediným dobrem. Jediným zlem je naopak jednání nerozumné, jdoucí proti přírodě. Všechno ostatní stoikové považují za lhostejné. jejich učení se proro zaměřuje na rozlišování dobrého, špatného a lhostejného (Störing, 2007, s. 146–150; Smith, 2005, s. 145).

Dle Zenóna je každý živočich obdařen sebeláskou a bude se snažit zachovat svou existenci a svoji povahu v co nejlepším stavu. Zdraví, síla, čilost, bohatství a moc i pocty, úcta a ocenění jsou věci žádoucí, stejně jako je žádoucí prospěch naší rodiny, příbuzných, přátel, vlasti, lidstva a vesmíru jako celku. Přesto stoikové považují lidský život za jakousi hru, ve které připouští různé náhody. V sázce bývá pakatel a veškeré potěšení ze hry vychází z potěšení, že člověk hraje dobře, poctivě a šikovně. Pokud přes to všechno hráč prohraje, mělo by to stále být spíše věcí obveselení, než starostí. Vždyť si i tak hru naprosto užil, neudělal žádný chybný tah, nemusí se za sebe v žádném ohledu stydět. Oproti tomu špatnému hráči, který by ve hře zvítězil přestože udělal všemožná špatná rozhodnutí a chybně plánované tahy, nepřísluší žádné uspokojení ze hry. Je tedy naším úkolem hrát patřičně, ne pro výhru samu

(Smith, 2005, s. 291, 295).

Podle stoiků k „všeobecnému řádu a štěstí celku“ přispívají i opravdové neřesti a bláznovství. Protože není události, která by nebyla vedena rukou moudré boží prozřetelnosti, můžeme si být dle jejich učení jisti, že vše míří ku prospěchu a dokonalosti celku. (Pavlík, 2005, s. 400; Smith, 2005, s. 291)

Stoické myšlení bylo pro Adama Smithe inspirací v mnoha ohledech, jedním z nich bylo chápání spontánního řádu tržního hospodářství.

2.1.2 Shaftesbury a Hutcheson

Smithovo pochopení společenského řádu pochází také z tradice filosofů přirozeného práva, mimo jiné z díla Thomase Hobbesa, který věří v ontologický individualismus¹, jež je základem pro klasický liberalismus. Hobbes tvrdí, že člověk není ze své podstaty určen k životu ve společnosti. Pouze z důvodu usilování o vlastní přežití vzniká společnost zavedením pravidel na základě racionálních rozhodnutí jednotlivců. Společnost pro ně představuje výhodnější situaci oproti „přirozenému“ stavu *bellum omnium contra omnes*, války všech proti všem, kdy je *homo hominī lupus*, člověk člověku vlkem. Společnost je proto založena na rozumu, z něhož vychází všechna pravidla, právní i morální. Rozum v závislosti na vlastním zájmu velí tato pravidla dodržovat za účelem dosažení dlouhodobých cílů člověka. Jejich porušování v zájmu krátkodobých egoistických cílů je v tomto pojetí v z hlediska dlouhého období škodlivé a nerozumné. Pro tuto tezi, že společnost je založena na rozumu, se vyslovili v podstatě všichni významní myslitelé renesance a novověku. Patřili mezi ně Niccolo Machiavelli, Giordano Bruno, René Descartes či Baruch Spinoza (Pavlík, 2005, s. 401–402).

V době neutuchajících válek bylo pojetí vzniku a fungování společnosti dle

¹Ontologie je nauka o jsoucnu a bytí (Blecha, 1995, s. 300); Individualismus představuje postoj založený na přesvědčení o hodnotě a centrálním významu lidského individua (Blecha, 1995, s. 196).

Hobbese nasnadě. Později, v podmínkách vnitřního míru a vzrůstající náboženské tolerance, se začalo chápání fungování společnosti měnit. Myslitelé se začali vracet k antickému ontologickému holismu,² odmítli koncepci člověka jako egoistické bytosti vedené pouze utilitární racionalitou a začali pochybovat o existenci „plánujícího rozumu“, který tvoří řád a udává, jak se bude společnost vyvíjet. Pavlík (2005, s. 403) dále popisuje tendenci v nastupujícím myšlenkovém proudu následovně: *„Společenskost člověka vzniká jako naplňování Bohem stanoveného účelu dějinného vývoje, který lidé jakožto jednající aktéři tohoto vývoje realizují nevědomě, skrze ryze kauzální nexus svých činností motivovaných nikoli vědomím onoho účelu, nýbrž pouze ‚slepými‘ emocemi a sklony.“*

V Británii se zformovala filosofie mravního citu odhalující citové motivace jednání člověka, jimiž se spontánně ustanovují mravní pravidla a tím i „společenská podstata“ individuí. Následováním mravního citu se tak naplňuje Boží účel, který je nám neznámý (Pavlík 2005, s. 403).

Za prvního představitele britské filosofie mravního citu je obvykle považován Anthony Ashley-Cooper, 3rd Earl of Shaftesbury (1671–1713). Pod honosným jménem se skrývá myslitel, jenž již před Johnem Lockem vyslovil myšlenku, že etické principy jsou založeny v nich samých a není tedy třeba premisy náboženství. Mravnost je obsažena v lidské přirozenosti a představuje jen to, co se harmonicky vyvine z přirozené vlohy každého člověka. Shaftesbury, stejně jako později David Hume, vidí zdroj mravnosti ve zvláštním smyslu člověka – v mravním smyslu. Člověk jednající ve prospěch veřejného blaha saturuje přirozený instinkt sebeobětování a jedná tedy ve vlastní prospěch. *„Štěstí, které přinášíme našim bližním, odráží své paprsky na nás samotné“* (Pavlík, 2005, s. 404–405).

Dalším významným představitelem britské filosofie mravního citu a velkým vzorem Adama Smithe se stal Francis Hutcheson. Jako profesor mravní filosofie

²Holismus je teorie, která vychází z celostní koncepce a preferuje význam celku před jeho částmi. Celek nelze vysvětlit pouze zkoumáním jeho částí (Blecha, 1995, s. 180).

měl na budoucího „otce“ ekonomické vědy zásadní vliv. To dokládá fakt, že jej Smith později ve svých dílech nezřídka citoval. Hutcheson stejně jako stoikové prosazoval názor, že morální teorie by nikdy neměla pokládat jedince za bytost izolovanou od okolního světa a společenství. Považoval za mylné redukovat lidské jednání na ryze egoistické, tak jako to provokativně činil Bernard de Mandeville ve své *Bajce o včelách* (*The Fable of the Bees*) poprvé vydané roku 1705. Hutcheson věřil, že potřebu pomáhat druhým mají lidé danou od samotného Boha a je nezávislá na egoistických zájmech jedince (Pavlík, 2005, s. 410). Dále je také autorem utilitaristické teze: „*Nejlepším morálním jednáním je takové, jež zajišťuje maximální štěstí co největšímu množství lidí.*“ (Sojka, 2010, s. 46).

2.1.3 Hume

David Hume byl stejně jako jeho dobrý přítel Adam Smith významným skotským myslitelem. Je znám především jako filosof, věnoval se však i ekonomickému zkoumání společnosti. Ve svém díle *Pojednání o lidské povaze* (*A Treatise Of Human Nature*) předkládá koncepci spontánního řádu jako nezamýšleného důsledku mnohotvárných jednání jednotlivců vedených zájmem o sebe sama i snahou vykonávat dobro. Spontánní řád vzniká ve formě institucí, jakými jsou například jazyk nebo peníze. Lidé dlouhodobě sledující své vlastní zájmy vytvářejí strukturální základy nutné pro rozvoj civilizované, liberální a prosperující společnosti. A to vše se děje bez přímé účasti vlády. Té je třeba jen jako ochrany tohoto řádu před jedinci, kteří by ho chtěli porušovat (Sojka, 2010, s. 46–47).

Na rozdíl do Hutchesona popírá, že by shovívavost byla vrozeným citem. Není však jedince, který by byl lhostejný ke štěstí nebo strasti druhých. Hume proto označuje elementární mravní cit výrazem „sympatie“. Díky sympatii se přenáší sídlo mravního soudu z jednajícího člověka na pozorovatele tím, že se do pozorovaného empaticky vcítí a nezávisle na svých pocitech sdílí jeho emoce. Zkoumáním

vlastního jednání a jednání druhých pomocí vcítění se vzniká mravní soud. Cit sympatie se tak stává základem mravnosti. Adam Smith tento koncept později rozvinul v „neustranného pozorovatele“ (viz podkapitola 3.3).

2.2 Historický kontext

Stejně jako každý jiný autor byl také Adam Smith výrazně ovlivněn dobou, ve které žil a tvořil. Výše zmíněné myšlenky stoiků i britských osvícenců zdatně ovlivnily jeho vlastní díla. Jako profesor morální filosofie velmi dobře znal historii evropského myšlení včetně antických klasiků.

Adam Smith je znám jako jeden z dovršitelů morální filosofie britského osvícenství svým dílem *Teorie mravních citů*. Britská morální filosofie je obvykle označována jako propojení stoické etiky představující imperativ sebeovládání a křesťanské etiky zahrnující lásku k bližnímu (Pavlík, 2005, s. 389). Osvícenství obecně se dále v oblasti filosofie soustředilo na tři hlavní cíle: Uvést náboženství do shody s lidským rozumem, stejně jako se o to snažila scholastika, a založit na něm samotné náboženství. Dále je náboženství podrobováno důsledné kritice a jako poslední cíl je stanoven požadavek náboženské tolerance (Störing, 2007, s. 271–274). Skotská část osvícenství zbavila myšlenku přirozeného řádu karteziánského racionalismu a byla transformována do koncepce „spontánního řádu“ „jako výsledku přizpůsobovacích evolučních procesů, v nichž četnost individuálních voleb vedla ke vzniku složitých společenských struktur, jež nejsou dílem širšího racionálního plánu“ (Sojka, 2010, s. 43).

2.3 Život Adama Smithe

Adam Smith se narodil v roce 1723 v malém městečku Kirkaldy na východním pobřeží Skotska. Adamův otec záhy zemřel, vyrůstal tedy pouze s matkou, Margaretou Douglasovou. Přestože jejich vztah byl velice blízký, je jen spekulací, zda to byl důvod, proč se Adam Smith nikdy neoženil. Ve čtrnácti letech, jak bylo v té době zvykem, nastoupil na univerzitu v Glasgow, kde začal se studiem řečtiny, logiky, filosofie, matematiky a fyziky. Významný vliv na jeho další intelektuální vývoj měl jeho učitel morální filosofie Francis Hutcheson. V roce 1740 začal studovat v Oxfordu na Balliol College za podpory Snellova stipendia určeného pro skotské studenty. Po dobu jedenácti let se měl připravovat na kariéru duchovního. Způsob studia a vyučování byl však pro Smithe zklamáním. Oproti univerzitě v Glasgow, kde bylo povolání pedagoga velice prestižní, ho oxfordští profesori zklamali svojí lhostejností a neschopností (Raphael, 1995, s. 14–16).

Po šesti letech se vrátil se do rodného městečka ve Skotsku. Roku 1751 se stal profesorem logiky a o rok později i morální filosofie na univerzitě v Glasgow. Své povinnosti vůči studentům bral velice vážně, vybrané studenty dokonce ubytoval ve svém domě a poskytoval jim stravu. I v rámci učitelského sboru byl velice aktivní. Obzvláště ceněný byl v jednání s významnými institucemi jako městská rada v Glasgow nebo Ministerstvo financí v Londýně (Raphael, 1995, s. 18).

První významná práce Adama Smithe byla vydána v roce 1759. Jednalo se o v současné době opomíjenou knihu morální filosofie: *Teorie mravních citů* (*Theory of Moral Sentiments*), jež vznikla na základě Smithových přednášek morální filosofie na univerzitě v Glasgow. Osud ho v dalších letech zavedl na cestu po Evropě, na které doprovázel mladého vévodu Buccleucha. Na cestách po Francii a Švýcarsku se seznámil nejen s francouzskou ekonomikou, ale i s tak významnými osobnostmi jako byl Voltaire, Jean-Jacques Rousseau a s díly francouzských fyziokratů. Léta

1767 až 1773 věnoval psaní svého dalšího díla ve svém rodném městečku ve Skotsku.

Rok 1776 byl významný nejen podepsáním Deklarace nezávislosti Spojených států amerických, ale i publikací *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*), běžně zkracované na *Bohatství národů* (resp. *Wealth of Nations*). Opus magnum skotského spisovatele představovalo první ucelený a systematický výklad politické ekonomie, čímž se stal základním kamenem pro klasickou politickou ekonomii. V době vydání *Bohatství národů* byl Adam Smith váženým autorem a profesorem. O úspěchu vypovídají čtyři vydání *Teorie mravních citů* (v letech: 1759, 1761, 1767, 1774) (Smith, 2005, s. xvi). Krátce po roce 1776 byla pověst Adama Smithe jako morálního filosofa navždy zastíněna a od té doby je znám především jako politický ekonom.

Po vydání *Bohatství národů* Adam Smith již nenapsal žádné nové dílo, věnoval se už jen reedici těch předchozích. Tohoto fenoménu si můžeme povšimnout například v *Teorii mravních citů* Části VII v kapitole O nemravných systémech. Adam Smith až do 6. vydání knihy do této kapitoly kromě Mandevilla řadil i francouzského spisovatele Françoise de la Rochefoucauld. Jeden z Rochefoucauldových potomků však po intenzivní korespondenci dostal svého požadavku, aby byl jeho předek v knize vynechán (Smith, 2005, s. 323).

Roku 1778 bylo Adamu Smithovi nabídnuto místo celního komisaře pro Skotsko. Ten jej přijal a usadil se v Edinburghu i se svou matkou a dalšími příbuznými. Náplní jeho práce bylo dohlížet na dodržování zákonů mířených proti pašování zboží. Je zajímavé, že v *Bohatství národů* považoval právě pašování za nezákonný, přesto přirozeně přítomný element obchodu. Této práci se věnoval až do roku 1790, kdy po těžké nemoci zemřel.

2.4 Metoda psaní

Adam Smith se primárně snaží stavět na teoretickém základu. Relevanci teorie následně názorně dokazuje pomocí empirických zkoumání a dat. Pokud jsou ale informace o dané problematice z jakéhokoli důvodu nedostupné, sestavuje za pomoci kombinace induktivní a deduktivní metody model, podle kterého odhadne, jak by se daný člověk v dané situaci zachoval, a to na základě poznaného univerzálního rysu lidské přirozenosti. Smithova metoda je známá pod mnoha různými termíny, jedním z nich je dokonale zavádějící označení *conjectural history*, tedy „historie vypomáhající si domněnkami“. Hayek tuto metodu nazval výstižnějším termínem „metoda racionální rekonstrukce“ (Raphael, 1995, s. 100; Pavlík, 2005, s. 422–423).

Kapitola 3

Teorie mravních citů

Adam Smith je považován za jednoho z dovršitelů morální filosofie britského osvícenství. Vděčí za to svému dílu *Teorie mravních citů*, které je v současné době pozapomenuto, nebo alespoň stojí v pomyslném stínu věhlasného *Bohatství národů*. Adam Smith je tak spíše znám jako zakladatel ekonomické vědy, než jako filosof, či morální filosof. Dle slov Friedricha Augusta von Hayeka byl přesto „*Adam Smith posledním moralistou a prvním ekonomem*“ (Hayek, 1995, s. 159).

3.1 Obecný popis díla

Celé Smithovo dílo se odvíjelo od jeho působení na univerzitě v Glasgow, kde vedl kurzy morální filosofie, rétoriky, literatury a po nějakou dobu i logiky. Jeho kurz morální filosofie, která byla jeho hlavním oborem, sestával ze 4 částí: teologie; etiky; rozboru aspektů mravnosti, které se vztahují ke spravedlnosti; a v poslední části se zabýval politickými regulacemi založenými na prospěšnosti a zaměřenými na zvyšování bohatství, moci a prosperity státu. *Teorie mravních citů* vychází z první a druhé části přednášek, kdežto čtvrtá, poslední část, posloužila jako základ

pro později napsané dílo *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (Pavlík, 2005, s. 388).

Již před publikováním *Teorie mravních citů* měl Adam Smith v rodném Skotsku dobrou reputaci. Vydání knihy roku 1759 však pro autora znamenalo obrovský přelom a zajistilo mu nemalou slávu nejen na Britských ostrovech, ale i ve Francii. Snad nejzajímavějším dobovým komentářem *Teorie mravních citů* se stal ten od Davida Huma, Smithova blízkého přítele. V tomto příspěvku jako kdyby Hume chtěl Smithe metodicky a promyšleně potrápiti. V dopise ho nabádá, aby se zachoval jako filosof nejen v teorii, ale i v praxi, neboť soudy veřejnosti jsou prázdné, ukvapené a marné. Prostý lid nemůže ocenit filosofické dílo, jelikož přesahuje jeho chápání. Pak pokračuje: „*Předpokládáje, že nyní jste všemi těmito úvahami připraven na nejhorsší, přistupuji k tomu, abych vám sdělil smutnou novinu, že vaše kniha je velmi neúspěšná, protože veřejnost ji zřejmě hodlá výjimečně oslavovat. Přihlouplý lid ji netrpělivě vyhlížel a dav literátů již začíná být ve své chvále velmi hlučný. ... Z toho můžete vyvodit, co o ní budou soudit praví filosofové, když ji tito otroci předsudků cení tak vysoko ... Millar jásá a chvástá se, že dvě třetiny nákladů jsou již prodány a že si je jist úspěchem. Vidíte, jak přízemní je to tvor, když si cení knihu jen podle toho, kolik na ní vydělá. Věřím, že z tohoto hlediska to může být velmi dobrá kniha*“ (Smith, 1977, s. 35).

Přes mírně ironické vyznění Hume literární úspěch Smithovi přál. Úspěch *Teorie mravních citů* dle Pavlíka (2001, s. 895) tkví v tom, jak kniha „*artikulovala v koncentrované podobě jednu z hlavních vývojových tendencí ducha doby, která se manifestovala ve fenoménu, jenž se v dějinách Anglie i kontinentální Evropy obvykle označuje jako ‚citová revoluce‘.*“

3.2 O sympatii

Hlavním tématem, které prochází celým dílem *Teorie mravních citů* je sympatie. Smith považuje sympatii za člověku přirozený cit. Pomáhá nám vcítit se do situace bližního, porozumět jeho jednání a přijmout jeho zájmy. Je zřejmé, že pozorovatel nikdy nemůže dosáhnout stejných a opravdových pocitů, které druhý prožívá. Leč stejně jako muž může soucítit s rodící ženou, ač tohoto prožitku nikdy nemůže dosáhnout. Stejně tak se může každý díky své představivosti vžít do situace druhého a představovat si, jaké emoce prožívá.

Pokud se city dané osoby shodují se sympatickými emocemi pozorovatele, budou mu projevené city připadat patřičné a přiměřené. Tím vzniká mravní soud pozorovatele nad jednáním druhého. Mravní soud má tedy původ v sympatii pozorovatele s emocemi druhého. Pozorovatel souhlasí s činem nebo jednáním druhého, jen pokud může s jeho city sympatizovat.

Sympatie jakoby nastavuje zrcadlo, v němž je možné vidět charakter člověka. Stejným způsobem, jako si jedinec tvoří mravní soud nad jednáním druhého, tvoří ho i nad svým vlastním chováním. Díky pocitu vcítění jsme schopni vlastní reflexe svých činů. Díváme se na sebe z pozice druhé osoby a vciťujeme se do jeho myšlenek, jakým způsobem na nás nahlíží. V tom lze spatřovat náš hlavní popud, hlavní hnací sílu – chceme být respektováni a být hodni respektu druhých. Proto se tolik ženeme za bohatstvím a úspěchem. Raději si představujeme, že nás ostatní hodnotí jako úspěšné, mocné a jako osobnosti hodné respektu.

Shoda našich pocitů s pocity druhých přirozeně vyvolává radost, nedostatek shody je naopak příčinou bolesti (Smith, 2005, s. 11). I proto se člověk snaží své jednání korigovat tak, aby se jeho city mohly co nejvíce shodovat s city ostatních. Z této pozice se na sympatii lze dívat i jako na společenský tmel, který ji drží celou v koherentním stavu (Raphael, 1995, s. 11). Člověk má tendenci dodržovat určité obecně uznávané a schvalované normy a zvyky. Činí tak proto, aby se nestal

nenáviděným a nenáviděnímhodným.

Smith však nenabádá k sympatii se všemi, podle něj není možné sympatizovat nejen s nespolečenskými emocemi jako je nenávisť a zlost, ale není možné sympatizovat ani s člověkem, který je do svých emocí příliš ponořen. Takový člověk, který je hluboko ponořen do splínu vlastního neštěstí, nám do určité míry připadá protivný a opovrženímhodný (Smith, 2005, s. 50). Adam Smith se tedy neřadí k těm, kteří bezhlavě nabádají společnost k všeobjímající lásce ke všem svým bližním bez rozdílu. Filozofy, kteří lidem trvale vyčítají prožívané štěstí, zatímco jiní strádají a přirozenou radost z blahobytu považují za neřest, nazývá ukňouranými, melancholickými a jejich názory považuje za nesmyslné a absurdní (Smith, 2005, s. 144).

Dále Adam Smith říká, že nejnutenější obživu si dokáže zaopatřit i ten nejbídnější dělník. To ostatní, po čem toužíme a za co utrácíme velkou část svých příjmů jsou vymoženosti, věci nadbytečné, možná i luxusní. Být bohatý znamená moci si dopřát více zbytných věcí, než mohou ostatní. Bohatství také přirozeně přitahuje pozornost. Může se tak stát, že je boháč zamilovaný do bohatství samotného, namísto do výhod, které mu mohou přinést (Smith, 2005, s. 52).

Za vidinou bohatství a slávy nás ženu pocity druhých, jelikož jak již bylo zmíněno, jedinec přirozeně touží po schválení svého jednání ostatními a chce být respektovaný, obdivovaný a mocný. Vzato do důsledku jsou to *naše* pocity, které nás popohání. Protože se vžíváme do osoby nestranného pozorovatele a snažíme se hodnotit sebe samé z jeho pohledu. Tento pohled nás může uspokojit nebo vyvolat odpor. Snažíme se udělat si obrázek o tom, co si o našem jednání a osobě jako takové myslí nestranný pozorovatel. V tomto se snažíme docílit co nejlepšího výsledku. A nejde nám jen o názor ostatních, jde nám také o to, abychom my sami byli přesvědčeni, že jsme uznáváni společností a ostatní si nás váží. Jsou to vskutku pocity druhých lidí, na kterých nám záleží, ale v konečném důsledku jsme to my, kdo tyto pocity analyzuje a komu mohou přinést uspokojení. A tak nás toto

uspokojení a sebeláska ženou k bohatství, slávě a všeobecnému respektu ostatních. Můžeme to nazvat i jistým smyslem a naplněním života. Je tedy v našem nejvyšším zájmu činit taková rozhodnutí, která budou naplňovat záměr být respektovaným a hodným respektu.

Vlastní štěstí může být pro jedince mnohem důležitější, než štěstí celé společnosti. Přesto se člověk neodvážá podívat lidstvu do tváře a přiznat, že jedná výhradně pro svoje dobro. Cítí totiž, že se k této pohnutce nemohou ostatní nikdy připojit. Pokud se jedinec podívá na vlastní úsilí konat jen ve svém vlastním zájmu z pozice nestranného pozorovatele, je mu jasné, že právě jeho štěstí není o nic důležitější, než štěstí ostatních. Je tedy na jedinci, aby slevil z arogance své sebelásky a srazil ji natolik, aby se z ní stalo něco, s čím jiní lidé mohou souhlasit (Smith, 2005, s. 91–92). To ilustruje následující citace: *„Dokud budou [ostatní] ochotni přijmout jeho city za své, snadno s ním budou soucítit. V závodění o bohatství a pocty a povýšení smí uhánět s takovou tvrdostí, jaké je jen schopen, a napínat každý nerv a každý sval, aby předběhl své konkurenty. Pokud by však chtěl podrazit nebo shodit na zem kohokoli z nich, shovívavost pozorovatelů se naprosto vyčerpá. Je to porušení fair play, které nemohou připustit“* (Smith, 2005, s. 92).

3.3 O nestranném pozorovateli

Při vynášení soudů nad jednáním a city ostatních a vlastních se člověk snaží o co nejvíce objektivní pohled na situaci. K dosažení tohoto cíle využívá osoby tzv. „nestranného pozorovatele“. Ten vynáší mravní soudy bez toho, aniž by se přiklonil k jednomu člověku, naopak bere všechny jedince jako rovnocenné. Tak je schválení nebo neschválení našich vlastních činů založeno na stejném principu jako schvalování a neschvalování jednání ostatních – z pozice nestranného pozorovatele.

Osoba nestranného pozorovatele je tedy tak důležitá proto, že naše vlastní

zájmy z našeho pohledu převyšují a zastiňují zájmy našich bližních a o to více zájmy lidí, se kterými nejsme nikterak propojeni. Než budeme moci porovnat tyto protichůdné zájmy, je nutné změnit své postavení. Na situaci se nesmíme dívat našima očima ani očima druhého člověka, ale z pozice a očima nějaké třetí osoby, která nemá žádný konkrétní zájem ani na jedné ze stran.

Adam Smith pokládá princip, na jehož základě schvalujeme či neschvalujeme naše vlastní jednání, úplně stejným jako princip, na jehož základě si vytváříme soudy o jednání druhých lidí (Smith, 2005, s. 121). Koncept je vtělen do již několikrát zmíněné osoby nestranného pozorovatele. Jedná se o jednu z klíčových myšlenek v *Teorii mravních citů*.

Adam Smith popisuje nestranného pozorovatele následovně: „...*představíme si sami sebe na místě jiného člověka a díváme se na naše jednání jakoby jeho očima a z jeho postavení, zda se s ním můžeme, nebo nemůžeme plně ztotožnit a sympatizovat s city a motivy, které toto jednání ovlivnily. Nikdy nemůžeme zkoumat naše vlastní city a nikdy si o nich nemůžeme vynést soud, ledaže bychom se jakoby vzdálili z našeho přirozeného postavení a pokusili se je vidět z určité vzdálenosti. To však nemůžeme udělat jinak než pokusit se vidět je očima jiných lidí nebo tak, jak je jiní lidé pravděpodobně vidí*“ (Smith, 2005, s. 121).

Nestranný pozorovatel má představovat soudce, který není zainteresovaný ani na nás, ani na žádné z ostatních stran. To je možné tehdy, když se budeme snažit vidět svět očima jiných lidí. Zkoumat své vlastní jednání tak, jak by je s největší pravděpodobností zkoumal spravedlivý, nestranný pozorovatel. Vlastní jednání můžeme schválit jen v případě, kdy se nestranný pozorovatel může ztotožnit s našimi pohnutkami a následným jednáním. V opačném případě pozorovatel v nás jednání odsoudí.

Tímto způsobem by měl být souzen každý čin. Neustálá přítomnost nestranného pozorovatele by nás měla vést k mravnímu jednání, protože jen ta-

kové jednání může být schválené a patřičné. Tento koncept nás také nutí k chválihodnosti našeho jednání a k sebeovládání (Pavlík, 2005, s. 431–432).

Nestranný pozorovatel nás také upozorňuje na to, že tak, jak my hodnotíme ať už sami sebe nebo ostatní, ostatní činí totéž. A jako my obdivujeme a vzhlízíme s láskou k daným lidem, chtějí bychom být i my patřičnými objekty těchto příjemných citů. Není totiž tak strašné být opovrhován svými bližními jako vědět, že si toto opovržení opravdu zasloužíme. A nejen proto je pro nás tak důležité, abychom měli dobrou pověst ve společnosti. Adam Smith důležitost dobré reputace zmiňuje i na několika místech v *Bohatství národů* (viz podkapitola 5.2).

Je jistě možné si za principem nestranného pozorovatele představit ideu, ke které se snažíme přiblížit, ideu Boha, který je v nás, a spravedlivě soudí každé naše jednání. Představuje arbitra, jehož úsudek je zbavený emocí, stejně jako je neutrální vzhledem k prospěchu zúčastněných stran. Jedině tak může být čin souzen z hlediska jeho patřičnosti či nepatřičnosti.

Trvalé pozorování ostatních i nás samých spontánně vede k tomu, že si začneme tvořit obecná pravidla, co je vhodné a patřičné jednání, které vede k obdivu, a co je naopak jednání nepatřičné, kterému bychom se měli vyhnout. Proto se snažíme konat patřičné činy, které vyvolávají v ostatních pocit schválení a víme, že o nich všichni smýšlejí pozitivně a vyvolávají u nich city, po kterých nejvíce toužíme: lásku, vděčnost a obdiv. Tak vznikají obecná pravidla. Zjednodušeně, ze zkušenosti zjistíme, jaké jednání nebo situace jsou schvalovány nebo odmítány a podle toho se následně řídíme (Smith, 2005, s. 161). Tak Smith prezentuje genezi spontánního řádu v oblasti morálních pravidel, která se zakládá na sympatii.

3.4 O sebelásce

„... cítit hodně pro druhé a málo pro sebe, odstranit to sobecké v nás a dát průchod svým dobrotivým vlastnostem, vytváří dokonalost lidské přirozenosti. A samo o sobě to dokáže vytvořit mezi lidmi harmonii citů a emocí v níž spočívá jejich veškerá zdvořilost a noblesa“ (Smith, 2005, s. 21).

Pojem sebelásky (self-love) a vlastního zájmu (self-interest) se dá považovat za oslí můstek k *Bohatství národů*, kde je hlavním motivem a hnací silou celého systému právě vlastní zájem. Vlastní zájem z čistě ekonomického hlediska je dán utilitaristicky, tedy za účelem dosáhnout co nejvyššího užitku. Moderní mikro-ekonomie se v rámci „inženýrského“ přístupu soustředí na preferenční křivky a maximalizaci užitku při daném rozpočtovém omezení. Nevěnuje však dostatečnou pozornost příčinám těchto preferencí.

Každý přirozeně pokládá své štěstí za důležitější než štěstí ostatních. Totéž platí o neštěstí: „*Jakékoli nicotné neštěstí, které by se přihodilo jemu, by ho vyvedlo z rovnováhy mnohem vážněji. Kdyby měl zítra přijít o malíček, již dnes by nespal; ale za předpokladu, že by je nikdy neviděl, bude přes zánik stovek milionů bratrů chrápat v největším bezpečí a zničení takového množství lidí mu bude jednoduše připadat mnohem méně zajímavé než toto jeho ubohoučké neštěstí*“ (Smith 2005, s. 141).

Vlastní zájem nebo sebeláska jedince však nikdy nesmí překročit hranici, kdy by poškodil někoho jiného nebo nad někým získal výhodu, i kdyby by tato výhoda měla být mnohem větší, než poškození toho druhého. Tak chudý například nesmí okrádat bohatého, přestože potenciální „zisk“ chudého člověka by mnohonásobně převýšil „ztrátu“ bohatého (Smith, 2005, s. 143). Smith se tak staví proti přímému přerozdělování v rámci teorie mezního užitku. Přesto je zastáncem takového typu progresivních daní, které co nejméně zatěžují rozpočty chudých. Na těchto zásadách a dodržování pravidel stojí veškerá bezpečnost a mír celé společnosti (viz

podkapitola 5.1).

3.5 Shrnutí Kapitoly 3

Tato kapitola popsala přirozený cit sympatie, který je dle Smithe předpokladem pro genezi mravního soudu. Snaha vcítit se pomocí sympatie do bližního a vytvořit si co možná nejvíce objektivní mravní soud o jeho pocitech a činech resultuje v pomyslnou osobu nestranného pozorovatele, který není zainteresovaný ani na pozorovateli, ani na pozorovaném.

Tak jako si tvoříme soudy o ostatních, vytváříme si z pozice nestranného pozorovatele i soud o našem vlastním jednání. Postupně docházíme k tomu, že tak jako my hodnotíme ostatní, ostatní hodnotí nás. V touze po tom být ostatními respektováni a hodni respektu je tedy v našem zájmu jednat tak, aby naše činy mohly být označeny za mravné. Jen takové jednání totiž může být schválené a patřičné. To vede k tvorbě obecných pravidel a jejich dodržování.

Kapitola 4

Bohatství národů

Snad v každé učebnici základů ekonomie nalezneme zmínku o *Pojednání o podstatě a původu bohatství*, často zkracované na *Bohatství národů*. Tato kniha je všeobecně považována za základní kámen ekonomie jako vědy. Friedrich August von Hayek (1995) ve své knize *Osudná domýšlivost* obdivuje Smithovo dílo, které tkví v revoluční koncepci spontánního řádu a selektivní evoluce. Zmínky o těchto konceptech se začaly objevovat již dříve v dílech Davida Huma a Bernarda Mandevilla, avšak Adam Smith a Adam Ferguson byli prvními, kteří se této tematice věnovali systematicky. „...*Nadšenec, který v 19. století prohlásil, že Bohatství národů zaujímá co do důležitosti hned druhé místo za Biblií, byl často terčem posměchu; možná ale tak moc nepřeháněl*“ (Hayek, 1995, s. 157).

Na druhou stranu historie ekonomické vědy byla svědkem mnoha Smithových kritiků, někteří této tradici zůstávají věni dodnes. Jedním z důležitých kritiků 20. století byl Joseph Alois Schumpeter. Schumpeter jako vysoce ceněný a uznávaný akademický teoretik, který ve svém rozsáhlém díle *Historie ekonomické analýzy* (*History of Economic Analysis*) Smithe tolikrát v textu zmiňoval, že považoval za téměř zbytečné psát o něm samostatnou kapitulu, přesto ji sepsal. Anžto *Bohatství národů* neobsahuje žádné nové myšlenky, Schumpeter ho

nemohl na intelektuální úrovni srovnávat s Newtonovým dílem *Matematické principy přírodní filozofie* (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*) nebo Darwinovým *O původu druhů* (*Origin of Species*). Přesto mu neupíral zasloužený úspěch a zejména ocenil, jak Smith v *Bohatství národů* dokázal shromáždit do té doby známé teorie a materiály z různých zdrojů, ty pak koncentrovat do jediné knihy. A Smith si počínal extrémně dobře. Schumpeter však upozorňuje na velmi jednoduchý styl psaní, který jsou schopni pochopit i ti nejhlupejší čtenáři (Schumpeter, 1987, s. 180).

Bohatství národů se stalo opravdu prvním systematicky uspořádaným spisem na poli politické ekonomie. Z poznatků učiněných před více než 250 lety můžeme čerpat i dnes. Jako příklad uveďme událost z května 1979, kdy se Keith Joseph stal britským ministrem průmyslu a zaslal svým vedoucím úředníkům seznam „povinné četby“, ve kterém se objevila právě i díla *Bohatství národů* i *Teorie mravních citů* (Raphael, 1995, s. 7).

4.1 Obecný popis díla

K vydání *Bohatství národů* došlo roku 1776, což nebyl významný rok jen pro tuto událost, ale i pro vyhlášení Deklarace nezávislosti Spojených států amerických. Zajímavostí je, že sám Adam Smith na základě ekonomické kalkulace navrhoval, aby se kolonie (a to nejen v Severní Americe) od Británie oddělily. Dle jeho mínění měla při tehdejším stylu vlády Británie z kolonií jen škodu. Jejich oddělením by se podle něj snížily náklady na válečná tažení v koloniích a posílila by se přichylnost kolonie k mateřské zemi tím, že by se ze „*vzpurných a buřičských poddaných stali věrní, spolehliví a velkodušní spojenci*“ (Smith, 2001, s. 546 – 547).

V době první publikace *Bohatství národů* byl již Adam Smith váženým a uznávaným občanem, profesorem a publikujícím filosofem. Jak již bylo

zmíněno v Kapitole 3, pochvalné recenze *Teorie mravních citů* pocházely z per britských i francouzských. Lze tedy očekávat, že Smith předpokládal čtenáře již obeznámeného se svým dřívějším dílem a neměl tedy potřebu zasvěcovat jej do problematiky z hlediska morální filosofie.

4.2 O dělbě práce

Stejně jako *Teorie mravních citů* začíná pojednáním o elementárním motivu, tedy o sympatii, první kapitola *Bohatství národů* se věnuje tématu dělby práce. Je to základní koncept, na kterém Adam Smith rozvíjí celou svoji teorii. Za přirozeného stavu společnosti, kdy si každý obstarával potravu, ošacení a přístřeší sám, nedocházelo k žádné dělbě práce. Později přišla společnost na to, že někteří jedinci mají větší vlohy pro určité povolání. Díky možnosti směny zboží začala vznikat specializace ve vykonávání jednotlivých činností. Jedinec se mohl soustředit na menší rozsah činností, což mu dovolilo zlepšovat výrobní proces a tím zvýšit celkovou efektivitu oproti situaci, kdy si každý musel vše obstarat sám. Specializaci na určitou práci umožnila zmíněná směna, která přebytky práce, které jedinec sám nespotřeboval, umožnila na trhu směniti za věci potřebné. Díky vzniku peněz se pak transakce na trhu ještě více zefektivnily. Specializace práce tak umožnila člověku dopřávat si čím dál vyššího životního standardu.

Úspory způsobené dělbou práce dle Smithe (2001, s. 10–11) plynou ze tří okolností. Zaprvé se dělník může více soustředit na jedinou činnost a stane se v ní tak zručnější. Zadruhé, dělba práce minimalizuje prodlevy při přechodu od jednoho druhu práce ke druhému. A zatřetí, úspory plynou z použití strojů, které vynalezli dělníci. Známý příklad hovoří o výrobě špendlíků: Dělník, pokud není v oboru vyučen, ani neumí používat příslušné nástroje, nebyl by schopen vyrobit za den snad ani jediný špendlík. Zato manufaktura s deseti zaměstnanci, kteří mají práci

rozdělenou, je schopna denně vyprodukovat více než 48 000 špendlíků. Na jednoho člověka tak připadá desetina, tedy 4 800 vyrobených špendlíků za den (Smith, 2001, s. 8).

Dělba práce nebyla úmyslně stvořena lidským plánováním, které by předvíдалo důsledky v podobě bohatství. Smith to považuje za dlouhý a pomalý následek lidského sklonu k obchodování a výměně jedné věci za druhou (Smith, 2001, s. 16). Jak již bylo zmíněno výše, směna umožňuje dělbu práce a vice versa. Ve vzdělané společnosti je dělba práce již rozvinuta a každý člověk tak již neustále potřebuje spolupráci nespočetného množství osob. Člověk je na rozdíl od zvířat celý život závislý na pomoci svých bližních, tu ovšem nemůže očekávat jen na základě jejich dobré vůle. Mnohem účinnější je využít jejich sebelásky a ukázat jim, že je v jejich zájmu provést výměnný obchod.

„Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít“ (Smith, 2001, s. 16).

Dělbou práce saturujeme touhu po blahobytu. Člověka k dělbě práce žene jeho vlastní zájem, protože to, že se bude moct najíst není benevolencí řezníka. Jde o to v rámci směny přesvědčit protistranu, že je pro ni směna výhodná a je tak i v jejím zájmu, aby ke směně došlo.

Stejně jako dělba práce může fungovat u lidí, může fungovat i u států. Národ by se měl specializovat na odvětví, ve kterém je schopen vyrábět zboží nejlevněji. Jedná se tak o předzvěst Ricardovy teorie komparativní výhody, která byla publikována později. David Ricardo znal Smithovo dílo *Bohatství národů* a není možné vyloučit, že ho v jeho budoucí práci ovlivnilo.

4.3 O systému školství

Adam Smith je znám jako podporovatel liberalismu hrdě nesoucí heslo „laissez-faire“, nechat konat. Stát by se měl chovat pouze jako noční hlídač, který zasahuje jen v nutných případech. Dle Smithe intervence státu jen narušují přirozený běh věcí vytvořený spontánním řádem. Panovník (respektive stát) má v rámci co nejmenší účasti vykonávat *tři* povinnosti:

1. povinnost chránit společnost před násilnými vpády jiných společností;
2. zabezpečit každého člena společnosti před nespravedlností nebo křivdou, které by se dopustil jiný příslušník této společnosti, neboli zavést přesné vykonávání spravedlnosti;
3. povinnost budovat a udržovat některé veřejné stavby a veřejná zařízení, na jejichž vybudování a udržování nemůže mít zájem jednotlivec, přestože jejich existence přinášejí více, než to, co na ně bylo vynaloženo (Smith, 2001, s. 612).

Poslední povinnost je pro tuto práci nejvíce relevantní, jedná se totiž o doporučení, které podporuje „netržní“ řešení, kdy by stát měl zasáhnout do přirozeného běhu věcí.

Finance by měly být vynaloženy na instituce, které usnadňují obchod společnosti a zvyšují vzdělání národa a to jak mládeže, tak lidí každého stáří. Příklady veřejných staveb nebo zařízení, která podporují obchod jsou dobré, spravované cesty, mosty, přístavy, splavné průplavy. Jejich správné fungování přispívá ke snižování nákladů za přepravu a ke zvětšování rozsahu trhu. Není tedy pochyb o jejich společenské důležitosti.

Mnohé z nich Adam Smith navrhuje dokonce provozovat tak, aby nahradily výdaje spojené s jejich vybudováním vybíráním poplatků. U určitého typu in-

stitucí, které mohou fungovat jen za předpokladu pravidelné péče zajišťující jejich funkčnost, jako jsou například průplavy je výhodné přenechat provozování a vybírání poplatků soukromým subjektům. Jejich osobní zájem je přinutí k udržování průplavu v pořádku. V opačném případě se provoz přeruší a s ním i veškerý možný výnos. Oproti tomu udržování silnic by mělo být pouze ve správě úředníků. Silnice, přestože je třeba dlouhou dobu neudržována, nestane se zcela nepoužitelnou. Majitelé mýta by tak mohli přijímat finanční odměnu bez jakékoli snahy o udržování silnic.

Na základě těchto poznatků nemůžeme Adama Smithe považovat za striktního propagátora laissez-faire. Upozorňuje totiž na potřebu regulace daných tržních i netržních aktivit státem.

Další oblastí, kde by se stát měl aktivně zapojovat, je edukace. Stejně jako v předchozím případě je však nutné rozlišovat různé případy, kdy a jak by měl stát vzdělání finančně podpořit. Ačkoli to Smith explicitně nevyjadřuje, nejdůležitější je, aby stát správně nastavil institucionální uspořádání, podle něhož by mělo (nejen) vzdělávání fungovat.

V případě vzdělávání mládeže se platy učitelů mohou financovat ze státního příjmu, Smith však vehementně podporuje systém, který by umožnil, aby byla většina platu pedagoga hrazena z přímých poplatků od studentů. Jelikož v každém povolání vždy námaha odpovídá nezbytnosti tuto námahu vynaložit, jistota stálého příjmu z fondu ničí pohnutky a motivaci ke správnému vykonávání povolání a ničí tak (nejen) vzdělávací systém.

Učitel, ač v sobě může mít mnoho dobré vůle k učení, „...jeho vlastní zájem stojí přímo v největším rozporu s jeho povinnostmi. A mají-li být jeho příjmy úplně stejné, ať nějakou práci vykoná nebo nevykoná, jeho zájem, nebo aspoň to, co se za zájem obyčejně považuje, si jistě žádá, aby ji buď naprosto zanedbával, nebo podléhá-li nějaké vrchnosti, která mu to nestrpí, aby ji vykonával tak nedbale a

liknavě, jak jen to ona vrchnost strpí. . . . Na univerzitě oxfordské se již po mnoho let většina profesorů placených z veřejných peněz ani nesnaží předstírat, že vyučují“ (Smith, 2001, s. 676).

Aby k nešvaru zanedbávání pedagogických povinností nedocházelo, je stejně jako u každého jiného povolání nutné podporovat přirozenou soutěživost mezi zaměstnanci. Studenti, kteří si vybírají, jakou přednášku budou navštěvovat, se zpravidla rozhodují na základě příznivého posudku absolventů daného kurzu. Pozitivní hodnocení přirozeně přitáhne větší množství zájemců, kteří budou chtít kurz navštěvovat a tedy platit. Pokud vzdělávací instituce dovoluje či dává povinnost studentům odvádět poplatky za jednotlivé přednášky, mají učitelé zájem na tom, aby jejich kurz byl dobře ohodnocen a aby si udržoval dobrou pověst. Zároveň to studenty nabádá vybírat si ty nejlepší předměty.

Třebaže Adam Smith sám při studiu na Oxfordu pobíral stipendium, vystupuje proti jejich udílení. Stát, nadace a fondy „ničící“ studenty skrze stipendia a finanční prostředky, které jim poskytují. Možnost studovat na univerzitě díky stipendiu přitáhne k oboru daleko více studentů, než kolik by jich bylo přirozeně. Tím se uměle zvýší počet dostudovaných v oboru, což následně sníží jejich mzdu. V tom například vidí příčinu nízkých platů kněží, jejichž studium bylo bohatě podporováno stipendii.

4.4 O řádu ve společnosti

Adam Smith se snažil vysledovat dějiny společnosti až ke kořenům, k nejjednodušším a nejuniverzálnějším prvkům a ukázat, s jak malou měrou záměrnosti nebo politické moudrosti mohly být vytvořeny ty nejsložitější a zdánlivě nejmělejší politické struktury. Právě v tomto ohledu Hayek považuje Smithe za nejdůležitějšího a převyšujícího své současníky (Hayek, 2005, s. xix).

Jako obdivovatel Newtonovy mechaniky se Smith snažil převést jeho fyzikální pojetí zákonů do problematiky společenských a hospodářských vztahů. Řád v jeho pojetí je univerzální, abstraktní, zároveň harmonický a dobře uspořádaný (Pavlík, Schwarz, 2005, s. xv).

Smithova teorie přirozeného řádu není nepodobná Hayekově teorii spontánního řádu. Ve svém díle Hayek (1995, s. 19) poukazuje na fakt, že tím, jak se abstraktní pravidla ve společnosti vytvářela a přizpůsobovala, tvořil se rozšířený řád lidské součinnosti přesahující naši představivost či schopnost plánování. Uspořádání abstraktních pravidel se vztahuje i na ekonomické aspekty života, jakými jsou statut soukromého vlastnictví nebo individuální zodpovědnost. Adam Smith tuto teorii explicitně nepopisuje, lze ji však vypořádat ze systému, jakým popisuje společnost a její fungování.

Uspořádání a řád společnosti tak, jak ho vnímal Smith, je snad nejlépe popsán v pasáži z *Teorie mravních citů*: „... systémový člověk má sklon být ve své vlastní domýšlivosti velice moudrý a často je tak okouzlen zdánlivou krásou svého vlastního ideálního projektu vlády, že nedokáže snést sebemenší odchylku od jakékoli jeho části. Jde kupředu, aby ho plně a ve všech jeho částech zavedl bez ohledu na důležité zájmy nebo silné předsudky, které se proti němu mohou stavět. Vypadá to, že si představuje, že může uspořádat různé členy velké společnosti se stejnou lehkostí, s jakou ruka uspořádává různé figurky na šachovnici. Nebere v úvahu, že figurky na šachovnici nemají žádný jiný princip pohybu kromě toho, který jim ruka vnucuje, zatímco na velké šachovnici lidské společnosti má každá malá figurka svůj vlastní princip pohybu, naprosto odlišný od toho, který by jí mohl chtít vnutit zákonodárny sbor. Pokud tyto dva principy spadají vjedno a působí stejným směrem, hra lidské společnosti bude pokračovat lehce a harmonicky a velice pravděpodobně bude šťastná a úspěšná. Jdou-li proti sobě nebo jsou-li odlišné, hra bude probíhat bídě a společnost se bude nutně celou dobu nacházet v nejvyšším

stupni zmatku“ (Smith, 2005, s. 243–244).

Smith nám nabízí pohled na strukturu chování velké společnosti na základě metafory, kde jsou jednotliví účastníci reprezentováni figurkami na šachovnici světa. Vzhledem ke svým vlastním zájmům jednotliví účastníci hrají hry s figurkami ve svém okolí. Můžeme si představovat, že jejich tahy jsou vedeny „neviditelnou rukou“. Hry budou probíhat hladce, pokud budou pohyby jednotlivých figurek ve shodě s pravidly, ale budou vyvolávat nepořádek, pokud budou v konfliktu (Hayek, 1991, s. 52). Systém jednotlivých her je však natolik složitý a spletitý, že dalekosáhle překračuje meze lidského chápání. Smith přistupuje k řádu přírody s velkou pokorou a varuje před politickými ideologiemi, které by se chtěly stavět do pozice „neviditelné ruky“. Smith, později podporován Hayekem, tak odsoudil jakékoli ať už státem, nebo jinou institucí, řízené hospodářství jako nesmyslné a bojující proti přirozenému řádu přírody. Systému, který se formoval po staletí a tisíciletí, nemůže lidská mysl nikdy plně porozumět, nemůže předvídat budoucí běh věcí spojených s nezamýšlenými důsledky lidského jednání.

Adam Smith (2001, s. 12) uvádí příběh chlapce, který byl zaměstnán u parního stroje, kde měl střídavě otevírat a zavírat spojení mezi kotlem a válcem v závislosti na tom, zda se píst pohyboval nahoru nebo dolů. Chlapec si všiml, že pokud motouzem spojí rukojeť záklopky s danou částí stroje, bude stroj pracovat bez jeho pomoci a on bude mít čas na hraní si s kamarády. Nevědomky tak provedl jedno z nejvýznamnějších vylepšení, které bylo do té doby na stroji provedeno a to jenom kvůli tomu, že si chtěl ušetřit práci.

Nezamýšlené důsledky lidského jednání jsou ze své podstaty nepředvídatelné, není je možné naplánovat. Nejsou to však jenom nezamýšlené důsledky jednání, jde například i o cenový a mzdový tržní systém, ve kterém ceny a mzdy tíhnou k rovnovážné ceně za zboží, respektive za práci. V možnostech panovníka ani žádné jiné plánovací instituce není schopnost určovat cenu. Lidské jednání je vedeno například

cenovým systémem tržní směny, což v důsledku znamená, že naše jednání produkuje výsledky, jež nezamýšlíme, ba o nich častokráte ani nevíme. Tak každý z nás „slouží lidem, které nezná a využívá služeb lidí, o kterých nic neví“ (Hayek, 1995, s. 19). Jedinec sledující cenové signály, navzdory úzkým mezím chápání, slouží takovým lidem a takovým potřebám, kdy výsledný produkt může poskytnout blahobyt více lidem a uspokojit celkově větší rozsah potřeb. Díky tomu jsou lidé schopni překonat neznalost množství informací, které jsou široce rozptýlené mezi miliony jedinců (Hayek, 2005, s. xx).

Smith v *Teorii mravních citů* a *Bohatství národů* chápal řád jako něco, co je uskutečněno navzdory všem brzdícím vlivům merkantilistických a ochranářských politik (Pavlík 2005, s. 401). V duchu liberalismu by tedy stát měl zasahovat co nejméně – měl by vykonávat pouze tři povinnosti (viz podkapitola 4.3).

Celá koncepce řádu ve společnosti je vystavěna od jedince – stejně jako v *Teorii mravních citů* hrála hlavní roli sympatie jedince, v *Bohatství národů* hraje nejdůležitější roli vlastní zájem. Postupně se v obou případech Smith dostává od zájmů jedince k celé společnosti a ukazuje, jaký systém vypožoroval – ať už na navzájem se překrývajících polích morální filosofie, sociálních vztahů nebo ekonomie.

Společenský systém je založen na morálních, právních a ekonomických tradicích a institucích tím, že přijímáme jistá pravidla a vzorce chování, které jsme neutvořili, a jejichž smysl jsme ani nikdy nemohli postihnout (Hayek, 1995, s.19).

4.5 O vlastním zájmu

Ať už se jedná o *Bohatství národů* nebo o *Teorii mravních citů*, Smith za hlavní pohnutku, která žene každého člověka k touze po respektu, důvěře či bohatství, považuje jeho vlastní zájem. V *Teorii mravních citů* je v rámci našeho zájmu,

abychom byli vnímáni ostatními členy společnosti s respektem a důvěrou. Vlastní zájem tak tvoří morální pravidla, která popisují lidské chování.

V *Bohatství národů* je vlastní zájem pojednán explicitněji než v *Teorii mravních citů*. Lze ho považovat za původní příčinu dělby práce, neboť právě díky němu je možné zvýšit efektivitu práce a je zde pak potenciál pro zlepšení životních podmínek jedince. Vlastní zájem nás nutí k lenosti, k vylepšování strojů, které nám ušetří práci, nutí nás vybírat zboží, které je při dané kvalitě nejlevnější, nutí nás investovat kapitál do podnikání, které bude vynášet nejvyšší zisky.

Vyvstává tedy otázka, jaká je interakce mezi zájmem „morálním“ a „ekonomickým“. Podívejme se na otázku otroctví. To se v 21. století se považuje za naprosto nepřijatelný způsob jednání s lidskými bytostmi. Otročská práce byla však na konci 18. století, kdy Adam Smith žil, běžnou praxí, zejména pak v koloniích.

Smith uvádí, že pro zaměstnavatele je výhodnější, pokud namísto práce otročké zaměstná svobodnou pracovní sílu. Dokonce tvrdí, že „... práce prováděná otroky je koneckonců vůbec nejdražší práce, přestože se zdá, že stojí pouze zaopatření těchto otroků. Člověk, který nemůže získat žádný majetek, nemůže mít jiný zájem než co nejvíce se najíst a co nejméně pracovat“ (Smith, 2001, s. 340).

Situaci můžeme znázornit pomocí schématu používaného u známého věžňova dilematu. Jeho nejjednodušší verze je následovná:

		Otrok	
		pracuje	nepracuje
Otrokář	poskytuje svobodu	A, W	B, X
	neposkytuje svobodu	C, Y	D, Z

Kde A, B, C, D, W, X, Y, Z představují odměny v závislosti na akci. V obecném případě splňují: $C > A > D > B$ a $X > W > Z > Y$.

Pro otrokáře je nejvýhodnější stav (C, Y), pokud otrok zodpovědně pracuje a musí mu být poskytnuto jen to nejnutnější k přežití. Druhou nejvýhodnější situací (A, W) je stav, kdy otrokář dává otrokovi podněty, které ho pobízí k lepším pracovním výsledkům, v tomto případě poskytnutím svobody. Smith doporučuje možnost, aby otrok mohl nabývat majetku. Druhou nejméně výhodnou situací pro otrokáře (D, Z) je klasický model otrokářství, kdy otrokář k otrokovi přistupuje despoticky, nedopřává mu žádná práva, minimalizuje náklady a otrok nepracuje. Poslední možností (B, X) je situace, kdy otrokář jedná s benevolencí a otrok nepracuje.

V důsledku asymetrie moci otrokáře můžeme vynechat situaci (B, X), situaci, kdy otrokář poskytuje otrokovi práva a možnost nabývat majetku, ale otrok přesto nepracuje. V důsledku sledování vlastních zájmů otroka pak i situaci (C, Y), kdy otrokář otrokovi neposkytuje práva a otrok svědomitě pracuje. Pro zbývající dvě možnosti platí, že strategie (A, W) je výhodnější, než (D, Z) a to pro obě strany. Dominantními strategiemi jsou však role despoty pro otrokáře a pro otroka nepracovat (D, Z).

Pokud bychom tedy chtěli docílit výhodnější situace (A, W), musí zasáhnout „vyšší síla“, kterou představuje zákon, respektive panovník a uzákonit takové institucionální podmínky, kdy se pro obě strany změni dominantní strategie na roli otrokáře poskytujícího svobodu, neboli férového zaměstnavatele, a svědomitě pracujícího otroka, neboli férového zaměstnance.

Z příkladu vyplývá, že morální zásady podporují řád a ekonomickou výkonnost. Je však nutné, aby byly vytvořeny takové závazné zákony nebo neporušitelná pravidla, která by zaručila dodržování morálních zásad. Jejich špatná funkce vede k free-ridingu a morálnímu hazardu v krátkém období. V dlouhém období může

zvětšující se míra porušování pravidel řádu vést až k jeho rozpadu a ten k rozpadu společnosti.

Příkladem, kdy je vhodné sledovat vlastní zájem, je „umělé“ založení banky ve Skotsku. V Británii 18. století bylo vydávání směnek obvyklým způsobem, jak si podnikatelé obstarávali prostředky. Nedostatečná regulace způsobila, že se směnky staly terčem podvodníků, proto se banky staly při poskytování úvěrů opatrnějšími. To vyplašilo a zneklidnilo podnikatele. V reakci na tuto situaci byla ve Skotsku založena nová banka, která si kladla za cíl pomoci zemi z tísně. *„Úmysl byl šlechetný, ale proveden byl nerozvázně a podstata a příčiny tísně, která se měla zmírnit, se snad ani správně nechápaly. Tato banka povolovala běžné účty a diskontovala směnky tak štědře, jak to nikdy žádná jiná banka nedělala“* (Smith, 2001, s. 273).

Banka se veřejně hlásila k zásadě půjčovat a nijak neskrblila. Vydávala jisté množství peněz, kterých bylo více, než ekonomika mohla pojmout. Bankovky se hned po vydání vracely zpátky a byly vyměňovány za zlato. Tento způsob fungování byl prodělečný a tak není divu, že banka byla do tří let nucena zastavit provoz. *„Činnost této banky měla, jak se zdá, účinky právě opačné, než jaké si představovali ti, kdož ji založili a vedli“* (Smith, 2001, s. 274). Podnikatelům tato banka v krátkém období pomohla, díky ní mohli podnikat o nějaké dva roky déle. Dostali se tím však do ještě větších dluhů, takže jejich bankrot dolehl na jejich věřitele ještě tíživěji.

Adam Smith na tomto případě popsal, jak se v ekonomice „dá koupit čas“. Přirozené sklony trhu však nejde změnit, podnikatelé, kteří dlouhodobě nedosahují zisků, musí bankrotovat. Podpora podnikatelů plynoucí od státu nebo od kohokoli jiného tak může mít za následek ještě více zničující úpadek, přestože úmysl byl šlechetný. Tento příklad příliš tíživě připomíná současnou ekonomickou krizi v Evropě, kde se nejen Evropská Unie snaží pomoci jednotlivým státům, ač je jasné,

že situace není dlouhodobě udržitelná.

4.6 Shrnutí Kapitoly 4

Tato kapitola představila *Bohatství národů* jako knihu, která je založena na principu přirozeného řádu, který vládne společnosti, a hospodářský trh není výjimkou. Vlastní zájem je princip, který tento řád pomáhá vytvořit. Realizuje se ve formě dělby práce, jež ekonomickou aktivitu zefektivňuje a umožňuje tak společnosti dosahovat vyššího materiálního blahobytu. Institut státu by do fungování společnosti a trhu měl zasahovat jen ve třech úlohách. V ostatních případech je optimální nechat působit přirozený řád.

Kapitola 5

Porovnání

Ve dvou předcházejících kapitolách tato práce představila nejdůležitější díla Adama Smithe. V obou můžeme najít sjednocující princip: pro *Teorii mravních citů* je to sympatie, pro *Bohatství národů* je tímto principem vlastní zájem. V obou je ale patrné, že Smith považoval člověka za bytost společenskou a že je vše podmíněno přirozenému řádu. Zejména geneze společenského řádu vychází z platnosti a dodržování jistých abstraktně-formálních mravních pravidel a z nich rezultujících právních pravidel (viz níže). Jedná se o mimoekonomickou podmínku ekonomických procesů. Genezí této podmínky se ekonomie nezabývá, ale v rámci dobrého pochopení ekonomického jednání a všeobecného pochopení vztahů v ekonomice je důležité znát, jakým způsobem systém funguje (Pavlík, Schwarz, 2005, s. xv–xvi). *Bohatství národů* lze číst bez předchozí znalosti *Teorie mravních citů*, avšak druhé zmíněné dílo výrazně napomáhá k pochopení řádu společnosti a pohybu jedince v rámci hospodářství.

Ve druhé polovině 19. století se zrodil tzv. problém Adama Smithe (das Adam Smith problem), jehož jádro spočívalo v domnělém základním rozporu obou děl. V *Teorii mravních citů* se mělo údajně jednání odvozovat od altruistického citu sympatie, kdežto v *Bohatství národů* se všechno jednání mělo odvozovat od egois-

tického vlastního zájmu. Vysvětlení tak velkého rozporu mezi Smithovými díly badatelé v čele s Witoldem von Skarżyńskim zformulovali v „teorii obratu“ (die Umschwungstheorie), která spočívala v „obratu“ Adama Smithe vlivem francouzských „materialistických“ filosofů. Hlavní nepochopení Smithových děl z hlediska tohoto názoru vychází z omylu, že sympatie je motivem mravního jednání. Ve skutečnosti sympatie představuje původ mravních soudů. Díky ní se společenskými interakcemi vytváří mravní zákony nezbytné pro fungování tržního řádu (Pavlík, 2005, s. 390–393). Považovat proto *Teorii mravních citů* a *Bohatství národů* za navzájem si odporující díla je nesmyslné.

5.1 Pyramidový systém

V návaznosti na Adama Smithe si lze představit celkový systém fungování a uspořádání společnosti jako pyramidu (viz obrázek níže). Struktura je tvořena od jedince, od jeho etických a morálních hodnot, které utvářejí preference a strukturu chování a pohnutek (viz podkapitola 3.2). Aby systém byl funkční, musí nad těmito zásadami dbát „vyšší síla“, jež se stará o obecné dodržování těchto norem a zároveň je kodifikuje do podoby zákonů, které umožňují vynutitelnost „silou“. Jen za pomoci dvou předešlých stupňů pyramidy může být vyvíjena jakákoli ekonomická aktivita. Obchod či směna jsou zpravidla založeny na smlouvách (část pyramidy Právní omezení) a na důvěře (část Etika a morální hodnoty) obou jednajících stran.

Z výše napsaného vyplývá přímá souvislost mezi etickou stránkou lidského chování a ekonomickým jednáním. Příkladem sjednocujícího prvku morálního a ekonomického jednání je důvěra (viz podkapitola 5.2).

Všichni členové společnosti využívají pomoc ostatních a jsou na ní závislí. Ve společnosti nemusí být pomoc poskytována jen za tak šlechetných a nesobeckých

Obr. 5.1: *Pyramidový systém*

pohnutek jako je láska, úcta a vděčnost. Obchodnická společnost může fungovat na základě smyslu pro užitečnost, s vědomím ziskové výměny zboží a služeb na základě daného ocenění. Není však možné, aby přežila společnost, která není založená na důvěře, kde se jednotliví členové zraňují a ubližují si.

Společenství lupičů a pirátů, jejichž obživa stojí na okrádání jiných, tedy na porušování spravedlnosti, musí v rámci skupiny dodržovat určitý řád a zdržet se vzájemného olupování a vraždění (Smith, 2005, s. 94). V opačném případě by se skupina rychle rozpadla. Peter T. Leeson (2007) ve svém článku o řádu ve společenství pirátů ukazuje, že ve snaze maximalizovat profit, zavedli způsob efektivní organizace skupiny, mechanismus, který zabrání sporům a vzájemné nevráživosti. Způsob „vládnutí“, který se ustanovil na pirátských lodích dokonce vykazoval více demokratických principů než tehdejší vládní systémy (v období druhé poloviny 17. století a začátku 18. století).

5.2 O důvěře

Na důvěře je postavena i celá oblast bankovníctví. Bylo tomu tak již za Adama Smithe, dnes je na ní situace závislá ještě více. Nezbytnost důvěry je patrná na dvou hlavních, samozřejmě propojených oblastech financí. Zaprvé je to důvěra lidí v měnu a zadruhé důvěra lidí v bankovní instituce.

Důvěru v měnu a peníze demonstruje Georg Simmel (2004) ve své knize *Filosofie peněz*, kde uvádí dva navzájem nezvykle propojené předpoklady pro správné fungování oběhu kovových mincí ve společnosti. Zaprvé, je nemožné, aby se při každodenní směně zkoušela pravost jednotlivých mincí. Transakce nemohou probíhat bez důvěry v instituci, která mince emituje. Tuto důvěru ilustruje latinský nápis: *non aes sed fides*, ne kov, avšak důvěra. Tento nápis byl vyražen na maltézkých mincích z 16. století, které byly pro nedostatek stříbra raženy z mědi. V případě bankovek nám moderní ochranné prvky zaručují pravost, v běžném platebním styku je však zpravidla nekontrolujeme, jen se spoléháme na jejich přítomnost a na dostatečný dohled finančním regulátorem.

Zadruhé, ve společnosti musí existovat důvěra, že peníze, které přijmeme, budou mít i v budoucnu stejnou hodnotu. K poslednímu výroku musíme však přidat dodatek o předpokládané inflaci. O cílování inflace se stará centrální banka a ve většině zemí je to její hlavní úkol. V praxi to krom jiného znamená podporu důvěry v hodnotu měny. Stanovením a vyhlášením inflačního cíle zvyšuje jistotu na trhu. Díky tomu mohou spotřebitelé a investoři lépe plánovat svoje výdaje a produkt celého hospodářství se může zvyšovat.

Emitent peněz se snaží povzbuzovat důvěru například i motivy, které se na mincích a bankovkách objevují. Nejdříve byli vyobrazováni bohové, později panovníci. Na českých bankovkách se objevují slavné a významné osobnosti, které by měly vzbuzovat národní hrdost.

Pro ekonomické zkoumání je důvěra důležitá i v sociální interakci. Jedinec,

který nemá úctu k obecným (mravním) pravidlům, nemůže v ostatních vzbuzovat dostatek důvěry v jeho chování a jednání. Nedá se na něj dostatečně spolehnout. Uznávání této úcty odlišuje člověka zásahového a čestného od „bezenného chlápka“ (Smith, 2005, s.165). Na těchto mravních pravidlech a důvěře stojí celá existence lidské společnosti. Pokud by mravní pravidla nebyla uznávána, společnost by se rozpadla na prach.

Úctu k obecným mravním pravidlům v mnoha případech umocňuje víra v Boha a představa, že poslušní budou odměněni a provinilci potrestáni. Náboženský strach je pro udržení a rozvoj mravních pravidel důležitý, přenechání tohoto úkolu jiným „autoritám“ Smith považuje za značně nejisté a pomalé. Dále náboženství podporuje smysl pro povinnost (Smith, 2005, s. 166, 172). Víra v Boha není u Smithe klíčovým principem. Je zřejmé, že v Boha věří, ale nevštěpuje čtenáři podmínku, že za vším stojí Bůh a vše je díky němu vysvětlitelné. Ano, neviditelná ruka trhu může být rukou Boží, ale tuto představu nechává Smith výhradně na čtenáři. Více než na Boha se soustředí na Přírozenost a Přírodu. Je známo, že *Teorii mravních citů* četl Charles Darwin, a není tedy vyloučeno, že inspiraci chápání řádu a geneze pravidel u Smithe aplikoval ve své revoluční evoluční teorii.

Vedle důvěry je v lidském jednání důležitá ještě jedna ctnost, která má velice zvláštní postavení. Tou ctností je spravedlnost. Dodržování spravedlnosti může být jako jediné vynucováno silou. Jen v tomto případě může být použití síly odsouhlaseno společností. Porušení spravedlnosti představuje bezpráví, které skutečně škodí konkrétním lidem z pohnutek, které jsou ostatními odmítány (Smith, 2005, s. 88).

Dobročinnost je dle mínění Adama Smithe pouze „okrasou“ společnosti, opravdovým pilířem je právě spravedlnost, která drží celou konstrukci „stavby“. „*Je-li odstraněn, velká, ohromná stavba lidské společnosti ... se musí v okamžiku rozpadnout na atomy*“ (Smith, 2005, s. 94). Proto společnost nemůže existovat

bez platných, uznávaných zákonů a bez dodržování pravidel svobody. Přesto „přísné a doslovné dodržování obecných pravidel je zřejmě tím nejabsurdnějším a nejsměšnějším pedantstvím“ (Smith, 2005, s. 176). Pouze v nej přísnějším dodržování pravidel spravedlnosti není nic puntičkářského.

Podpora obecných pravidel jako je pracovitost, rozvážnost a obezřetnost tkví v následné odměně, kterou představuje bohatství a další vnější pocty (Smith, 2005, s. 168). Bohatství tedy není nic nemravného nebo nesprávného, lze ho chápat jako odměnu za pracovitost a mravní chování. Jak již bylo nastíněno, například naše zaměstnání a úspěch v práci se mnohdy odvíjí od pohledu ostatních na naše mravní chování. Například takový řezník, který prodává dobré, kvalitní maso, a k zákazníkům se chová stejně mile jako ke svým bližním a sousedům, bude mít jistě více spokojených zákazníků, než nemravný hrubián, který se snaží své zákazníky za každou cenu ošidit, jen aby co nejvíce ušetřil. V ideálním světě by první z řezníků měl prosperovat a ten druhý zkrachovat kvůli nedostatku zákazníků. V reálném světě to však bude znít jako utopie. Ale stejně jako zkoumáme trh za předpokladu dokonalé konkurence, která je velice obtížně dosažitelná, pokud vůbec, můžeme příklad s řezníkem použít jako relevantní pro demonstraci spojení morálky a ekonomického myšlení.

5.3 Vlastní zájem

V předchozí podkapitole bylo popsáno, jak etika a morální hodnoty působí na právní omezení a ekonomickou aktivitu. Jejich poslední vztah je nasnadě: bez pevného právního rámce, který náležitě definuje vlastnické vztahy, si jednotliví ekonomičtí aktéři nemohou být jisti, zda všechn jejich těžce nabytý majetek nebude například dalšího dne znárodněn.

Klíčovou úlohu v tomto směru hraje vlastní zájem. Skrze něj se společnost

mohla rozvíjet a to za přispění dělby práce. V návaznosti na vlastní zájem můžeme pozorovat i rozvoj institucionálního uspořádání společnosti. Smith to ilustruje postupnými fázemi společenství: nejdříve bylo uspořádání založené na lovu, poté společnost přešla do fáze pastevecké, dále rolnické a posledním stádiem je společnost vyspěná neboli vzdělaná. Každé uspořádání si žádá jiné nastavení pravidel a se vznikajícími potřebami se samovolně ustanovují pravidla nová. Příkladem může být samovolný vznik institutu vlády: u loveckých národů nebylo zvykem vlastnit osobní majetek, který by měl vyšší hodnotu než dvoudenní až třídní práce, nebylo tedy třeba úředníka, který by se staral o pravidelné vykonávání spravedlnosti. Lidé si v tomto uspořádání dle Adama Smithe mohou navzájem ublížit jen na těle nebo na cti (Smith, 2005, s. 630). Se vznikem osobního vlastnictví tedy nutně vzniká veřejná správa, která má za úkol chránit práva vlastníků. Jedná se tedy nadneseně řečeno o ochranu lakotných boháčů před chudinou bažící po okamžitém pohodlí.

5.4 Shrnutí Kapitoly 5

Tato kapitola ukázala, že sjednocující principy *Teorie mravních citů a Bohatství národů*: sympatie a vlastní zájem nejsou v zájemném rozporu. Naopak se doplňují a společně vytváří společenský řád. Oba principy se v rámci lidského jednání starají i o dodržování obecných pravidel.

Řád společnosti si lze představit jako třístupňovou pyramidu, jejíž části tvoří Etika a morální hodnoty, Právní omezení a Ekonomická aktivita. Všechny tyto části jsou spolu propojeny a dohromady přispívají k harmonickému fungování řádu.

Kapitola 6

Závěr

„Jak vidíte, nedá se žít dál tak, že se budeme zajímat jen o ledničky, politiku, bilance a křížovky. Tak není možné jít kupředu.“

Antoine de Saint-Exupéry

Záměrem této práce bylo přiblížit významné díla Adama Smithe *Bohatství národů* a *Teorie mravních citů* a představit je z pohledu ekonomie a etiky. V současné době se tyto dva obory zdají být vzdálené a nesouvisející. Ekonomie se zdá být vědou amorální s jedinou pohnutkou – sobectvím. Práce však ukazuje, že toto přesvědčení je mylné. Ekonomika je s etikou a morálními hodnotami pevně svázána. Dokazuje to i fakt, že se ekonomie jako věda oddělila od filosofického myšlení.

Adam Smith v *Teorie mravních citů* prezentuje sympatii jako přirozený cit, který je předpokladem pro genezi mravního soudu. Pozorování a vynášení soudů nad ostatními i nad jednáním nás samých vede k tvorbě obecných pravidel. Ty indikují, jaké jednání může být schváleno ostatními a jaké se setká s nevolí. Je tedy v našem zájmu činit taková rozhodnutí, která zapříčiní, že společností budeme respektováni a hodni respektu. Jsou to rozhodnutí, která mohou být schválená a patřičná, tedy jen rozhodnutí mravní.

Pro zajištění větší jistoty a důvěry v dodržování obecných pravidel je nutný zásah „vyšší síly“, která je kodifikuje v zákony, a postará se o jejich dodržování i za použití násilí. Pouze při splnění těchto podmínek je možné, aby ve společnosti mohla efektivně fungovat směna a veškeré ekonomické aktivity. Bohatství, získané sledováním vlastního zájmu, spojené s pracovitostí a dodržováním mravních pravidel tedy není nic nemravného. Bohatství představuje odměnu za lidskou příčinlivost.

Pouze pokud bude společnost následovat přirozené sklony k dodržování pravidel a zároveň se bude řídit vlastním zájmem, fungování řádu a tedy i fungování společnosti bude probíhat hladce.

Ekonomické smýšlení se od dob Adama Smithe výrazně změnilo, svět 21. století je globalizovaný a „rychlejší“ než byl kdykoli v historii. Nelze tedy brát celé *Bohatství národů* nebo *Teorii mravních citů* doslova. Co se však nezměnilo je lidská přirozenost. Je proto stále přínosné studovat díla Adama Smithe, která výstižně popisují fungování společnosti a přirozeného řádu.

Literatura

BLECHA, Ivan. *Filosofický slovník*. 1. vyd. Olomouc: FIN, 1995, 479 s. ISBN 80-7182-014-8.

HAYEK, Friedrich August von. *Osudná domýšlivost: omyly socialismu*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, 200 s. ISBN 80-85850-05-2.

HAYEK, Friedrich August von. *Odkaz Adama Smitha v jazyku dneška*. In: SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, xxi, 460 s. ISBN 80-863-8938-3.

LEESON, Peter T. *The journal of political economy: An-arrgh-chy: the law and economics of pirate organization* [online]. Chicago: University Press, 2008 [cit. 2013-05-08]. ISSN 0022-3808. Dostupné z: <http://www.peterleeson.com/An-arrgh-chy.pdf>

PAVLÍK, Ján. *Adam Smith a teorie spontánního řádu*. In: SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové přeprac. vyd. opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut, 2001, xv, 986 s. ISBN 80-863-8915-4.

PAVLÍK, Ján. *Doslov*. In: SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, xxi, 460 s. ISBN 80-863-8938-3.

PAVLÍK, Ján a Jiří SCHWARZ. *Předmluva*. In: SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, xxi, 460 s. ISBN 80-863-8938-3.

RAPHAEL, D. *Adam Smith*. 1. vyd. Praha: Argo, 1995, 107 s. ISBN 80-85794-59-4.

RICH, Arthur. *Etika hospodářství*. 1. vyd. Praha: ISE, 1994, 373 s. ISBN 80-85241-62-5.

SEN, Amartya Kumar. *Etika a ekonomie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002, 119 s. ISBN 80-7021-549-6.

SCHUMPETER, Joseph A. Edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter and with an introduction by Mark PERLMAN. *History Of Economic Analysis* [online]. New ed. Hoboken: Taylor, 1987 [cit. 2013-05-11]. ISBN 02-039-8391-2. Dostupné z: <http://digamo.free.fr/schumphea.pdf>

SIMMEL, Georg a David FRISBY. *The philosophy of money*. 3rd enl. ed. New York: Routledge, 2004, lxxiv, 538 p. ISBN 02-034-8113-5.

SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové přeprac. vyd. opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut, 2001, xv, 986 s. ISBN 80-863-8915-4.

SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, xxi, 460 s. ISBN 80-863-8938-3.

SMITH, Adam, Ernest Campbell MOSSNER a Ian Simpson ROSS. *The Correspondence of Adam Smith*. New York: Oxford University Press, 1977, xxx, 441 p. ISBN 01-982-8185-4.

SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Vyd. 1. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, 541 s. ISBN 978-80-87109-21-2.

SOKOL, Jan. *Sociologický časopis: Co jsou peníze?* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR [cit. 2013-05-04]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/b170f1b388c4905c08160630a2157221956bf160_532_418sokol20.pdf

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Překlad Miroslav Petříček, Petr Rezek, Karel Šprunk. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, 653 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 978-807-1952-060.